

چکیده

رسالت اخلاقی و تربیتی دین مبین اسلام ایجاب می‌کند برای تأمین نیاز انسان‌ها و تحقق هدف غایی خلقت، برنامه‌های مناسب و روشمند ارائه دهد. یکی از راهکارهای آن، الگوسازی و تجسم عینی و عملی اخلاق و آموزه‌های تربیتی در الگوهای انسانی است. حدیث کساء، حدیثی است در بیان فضیلت پنج تن آل عبا^(ع) که حاوی نکات برجسته تربیتی و اخلاقی است. پژوهش پیش رو بر آن است تا با استمداد از روش «تحلیل محتوا» متن این حدیث را مورد واکاوی قرار دهد و پس از بررسی کمی داده‌ها، فراوانی واژگان کلیدی، مضامین اصلی و مضامین فرعی یا نقاط تمرکز حدیث را استخراج نماید. نتایج به دست آمده گواه بر آن است که مباحثی مانند «استفاده از القاب و کنیه‌ها»، «سلام و پاسخ آن»، «اذن و اجابت» و تاکید بر «صمیمیت اعضای خانواده» در متن حدیث از کمیت بیشتری برخوردار هستند. که می‌توان آن‌ها را محوری‌ترین اصول تربیتی حاکم بر حدیث کساء قلمداد نمود.

ایوب امرائی

استاد یار گروه علوم قرآن و حدیث
دانشگاه آیت الله بروجردی، بروجرد،
نویسنده مسئول
a.amraei@abru.ac.ir

مریم نظر بیگی

استاد یار گروه علوم قرآن و حدیث
دانشگاه آیت الله بروجردی، بروجرد
m.nazarbeygi@abru.ac.ir

محمد عترت دوست

گروه الهیات و معارف اسلامی دانشگاه
تربیت دبیر شهید رجائی، تهران
etratdoost@sru.ac.ir

واژگان کلیدی:

حدیث کساء، اهل بیت^(ع)، تربیت
اسلامی، روش تحلیل محتوا، خانواده

بشر همواره در دوره‌ی زندگی خود، پیگیر کم و کیف تعلیم و تربیت بوده است. تأمل و دقت در آموزه‌های دینی نیز نشان می‌دهد که اصول تعلیم و تربیت با هدف و فلسفه‌ی آفرینش منطبق است و انبیا و اهل‌بیت معصومین^(ع) همواره به‌عنوان الگو و سرمشق در معارف دینی معرفی شده‌اند.

از جمله راهکارهای تبیین دیدگاه‌ها و مبانی نظری سیره و روش امامان معصوم^(ع) به‌منظور تبیین الگوی تربیتی معرفی‌شده‌ی ایشان و عرضه‌ی آن به جامعه اسلامی، مطالعه‌ی علمی آثار برجای‌مانده از این بزرگواران، با روش‌های تحقیق میان‌رشته‌ای و جدید از جمله «روش تحلیل محتوا» است. روش «تحلیل محتوا»، یا «تحلیل محتوای مضمونی» که روشی علمی برای تفسیر «متن» است، از جمله روش‌های پژوهشی است که در حوزه‌ی علوم انسانی کاربرد دارد و به علت اینکه نتایج به‌دست‌آمده از طریق آن، از اعتبار بالایی برخوردار است، محققان و پژوهشگران عرصه‌های گوناگون علمی به آن بسیار توجه کرده‌اند.

روبرت فیلیپ وبر^۱ در تعریف این روش چنین آورده است: «روش تحقیقی است برای گرفتن نتایج معتبر و قابل تکرار از داده‌های استخراج‌شده از متن» (Weber, 1991, p23).

پژوهش‌هایی به این شیوه، در متون دینی مشابه مانند «دعای مکارم‌الاخلاق» و «احادیث صحیفه رضویه» انجام‌شده است که عبارت‌اند از: «استخراج الگوی تربیت اخلاق اسلامی از منظر امام سجاد^(ع) بر مبنای تحلیل مضمونی دعای مکارم‌الاخلاق» نوشته‌ی اکرم سلیمی و دیگران (۱۳۹۷) و «تبیین شیوه‌های تربیتی امام رضا^(ع) در راستای ایجاد سبک زندگی اسلامی بر مبنای تحلیل محتوای دعاهای صحیفه رضویه» از محمد جانی‌پور (عزت دوست) و علی سروری مجد (۱۳۹۳). متأسفانه تاکنون، تحقیقی جامع و دقیق درباره‌ی حدیث کساء که حدیثی مهم در فضیلت پنج‌تن آل‌عبا^(ع) است، صورت نگرفته و کارهای انجام‌شده بیشتر جنبه‌ی وعظ و منبری داشته است؛ از این رو، پژوهش حاضر درصدد است مضامین اصلی این حدیث شریف را استخراج کند و الگوی نظام‌مند تربیتی آن را بر اساس شاخص و فراوانی نمودار کمی به علاقه‌مندان به سیره‌ی اهل‌بیت^(ع) و جامعه‌ی اسلامی ارائه نماید.

گفتنی است که پیش از پرداخت به این مهم، ضروری است به‌اجمال به جایگاه مهم این حدیث شریف در متون روایی و تفسیری شیعه و اهل سنت اشاره شود.

حدیث کساء دو متن دارد: متن کوتاه و نیز متن مشهوری که برخی علما به قرائت آن التزام داشته‌اند. متن کوتاه حدیث کساء، از مشهورترین روایات شیعه و اهل سنت است که از حدود هفتاد و اندی طریق اعم از منابع تفسیری و حدیثی شیعه (به‌عنوان نمونه نک: قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۱۹۳؛ کلینی، ۱۴۲۹، ج ۲، ص ۸) و اهل سنت (نک: مسلم، ۱۴۲۳، ج ۱۵، ص ۱۹۰؛ ابن‌حنبل، ۱۴۱۲، ج ۷، ص ۴۱۵؛ طبری، ۱۴۱۲، ج ۵، ص ۲۲) نقل‌شده و دانشمندان اسلامی آن را مستفیض و در حد تواتر

1- Robert Philip Weber

دانسته‌اند (ری‌شهری، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۳۸).

طبری در کتاب دلائل الامامه چنین آورده است: همزمان با نزول آیه‌ی تطهیر، پیامبر اکرم (ص) امیرالمؤمنین (ع)، فاطمه (س)، امام حسن (ع) و امام حسین (ع) را فراخواندند و با کساء ایشان را پوشاندند و چنین دعا کردند: «اللهم ان هولاء اهلی فاذهب عنهم الرجس و طهرهم تطهیرا» (طبری، ۱۴۱۳، ص ۲۱). علاوه بر این متن کوتاه، حدیث کسائی که امروزه مشهور شده و متنی طولانی دارد، در کتاب المنتخب فی جمیع المراثی و الخطب (طریحی، ۱۴۲۴، ص ۲۵۳ و ۲۵۴) و در کتاب عوالم العلوم و المعارف و الاحوال من الآیات و الاخبار و الاقوال (بحرانی اصفهانی، ۱۴۱۳، ج ۱۱، ص ۹۳۰) نقل شده است. این متن را غیر از صاحب عوالم، برخی از علمای شیعه نقل و بر آن تکیه کرده‌اند؛ مانند حسن بن محمد دیلمی در کتاب غرر الاخبار و در الآثار نوشته‌ی حسن بن علی بن محمد معروف به واعظ دیلمی، در قرن هشتم هجری (تربتی کربلایی، ۱۳۹۱، ص ۱۴). تمرکز پژوهش حاضر بر نسخه‌ی طولانی و مشهور حدیث شریف کساء است که در بردارنده‌ی مطالب ارزشمندی در حوزه‌ی تربیت اسلامی و روابط افراد خانواده است.

۱. بیان مسئله

پژوهش حاضر درصدد است به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

۱. واژگان کلیدی و مضامین اصلی حدیث کساء کدامند؟
۲. مضامین فرعی یا نقاط تمرکز حدیث کساء شامل چه موضوعاتی است؟
۳. الگوی تربیتی حدیث کساء بر اساس روش تحلیل محتوا چگونه تحلیل و تبیین می‌گردد؟

۲. تحلیل محتوای حدیث کساء

در رابطه با فن تحلیل محتوای احادیث در این‌گونه پژوهش‌ها، از فن «تحلیل محتوای مضمونی» بر مبنای واحد «جملات» بر اساس «گوینده‌ی» آن انتخاب شده است. ابتدا با نگاه به واژه‌های کلیدی حدیث، مفاهیم اولیه‌ی تشکیل‌دهنده‌ی مضامین و نقاط تمرکز آن استخراج شد. در مرحله‌ی دوم، با درج عبارت‌های حدیث در جدول‌های تحلیل محتوا، به استخراج جهت‌گیری‌ها و نقاط تمرکز هرکدام از جملات تقطیع شده پرداخته شده است. در ادامه، تحلیل محتوای حدیث شریف کساء بر اساس نسخه‌ی مشهور انجام گرفته که به تناسب جدول ترسیم شده و بر اساس کدهای تخصیص‌یافته، واژه‌های کلیدی مضامین اصلی و مضامین فرعی یا نقاط تمرکز حدیث مدنظر استخراج گردیده است که در قالب جداول کمی، به تحلیل آنها پرداخته خواهد شد.

جدول تحلیل حدیث کساء

راهنمای کد جدول: الله عَزَّوَجَلَّ: A- رسول الله^(ص): R- علی^(ع): B- حسن^(ع): H- حسین^(ع): S- فاطمه^(س): F

ردیف	متن حدیث	واژه‌های کلیدی	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
۱	عَنْ فَاطِمَةَ الزُّهْرَاءِ عَلَيْهَا السَّلَامُ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ قَالَ سَمِعْتُ فَاطِمَةَ أَنَّهَا قَالَتْ دَخَلَ عَلِيٌّ أَبِي رَسُولُ اللَّهِ فِي بَعْضِ الْأَيَّامِ	-فَاطِمَةَ (۶) -رَسُولُ اللَّهِ (۱۴) -السَّلَامُ (۲۱) -الْكَسَاءُ (۲۳) الله: (۱۲)	نبوت	- استفاده از کتبه برای تکریم - استفاده از القاب برای تکریم	F۱
۲	فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا فَاطِمَةُ فَقُلْتُ عَلَيْكَ السَّلَامُ قَالَ إِنِّي أَجِدُ فِي بَدَنِي ضَعْفًا			- اهدای سلام - بیان مشکل نزد فرزند - نشانه‌ی صمیمیت خانواده - پاسخ سلام	R۱
۳	فَقُلْتُ لَهُ أُعِيدُكَ بِاللَّهِ يَا ابْتَاهُ مِنْ الضَّعْفِ			- استفاده از کتبه برای تکریم - پناه بردن به خدا - دلسوزی فرزند نسبت به پدر	F۲
۴	فَقَالَ يَا فَاطِمَةُ اِيْتِنِي بِالْكَسَاءِ الْيَمَانِي فَعَطَّيْنِي بِهِ	-الْحَسَنَ (۱) -ریشه اذن (۱۲) -الْحُسَيْنَ (۱) -علی (۷) -أَبَا الْحَسَنِ (۲) - أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ (۱) -اهل بیت (۳) -الرَّجَسَ (۲) -تَطْهِيراً (۲) -ریشه‌ی حَبَّ (۶)		- درخواست از فرزند - نشانه‌ی صمیمیت در خانواده	R۲
۵	فَأْتَيْتُهُ بِالْكَسَاءِ الْيَمَانِي فَعَطَّيْتُهُ بِهِ وَصِرْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهِ وَإِذَا وَجْهُهُ يَتَلَاوُ كَأَنَّهُ الْبَدْرُ فِي لَيْلَةٍ تَمَامِهِ وَكَمَالِهِ فَمَا كَانَتْ إِلَّا سَاعَةً وَإِذَا يَوْلِدِي الْحَسَنَ أَقْبَلَ			- اطاعت امر والدین - پوشاندن پدر نشانه‌ی صمیمیت خانواده - نگاه به صورت والدین - نشانه‌ی صمیمیت خانواده	F۳
۶	وَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أُمَاهُ			- اهدای سلام - استفاده از کتبه برای تکریم	H۱
۷	فَقُلْتُ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ يَا قُرَّةَ عَيْنِي وَهَمْرَةَ فُؤَادِي	-جِبْرَائِيلَ (۴) -النَّبِيَّ (۲) -شَيْعَتِنَا (۲)		- پاسخ سلام - استفاده از القاب برای تکریم - محبت مادر و صمیمیت در خانواده	F۴
۸	فَقَالَ يَا أُمَاهُ إِنِّي أَسَمُّ عِنْدَكَ رَائِحَةً طَيِّبَةً كَأَنَّهَا رَائِحَةُ جَدِّي رَسُولِ اللَّهِ		نبوت	- استفاده از کتبه برای تکریم - نظافت و خوش بویی پیامبر ^(ص) - استفاده از القاب برای تکریم	H۲

جدول تحلیل حدیث کساء

راهنمای کد جدول: الله عَزَّوَجَلَّ: A- رسول الله (ص): R- علی (ع): B- حسن (ع): H- حسین (ع): S- فاطمه (س): F

ردیف	متن حدیث	واژه‌های کلیدی	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
۹	فَقُلْتُ نَعَمْ إِنَّ جَدَّكَ تَحْتَ الْكِسَاءِ فَأَقْبَلَ الْحَسَنَ نَحْوَ الْكِسَاءِ			- استفاده از لفظ «جدک» برای تکریم و تحریک عواطف	F۵
۱۰	وَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا جَدُّهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَأْتَانِي لِي أَنْ أَدْخُلَ مَعَكَ تَحْتَ الْكِسَاءِ		نبوت	- اهدای سلام - اجازه گرفتن در امور - استفاده از القاب برای تکریم	H۳
۱۱	فَقَالَ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ يَا وَدَيِّ وَيَا صَاحِبِ حَوْضِي قَدْ أَذِنْتُ لَكَ		معاد	- پاسخ سلام - استفاده از کنیه برای تکریم - اجابت در پاسخ اذن - حوض کوثر	R۳
۱۲	فَدَخَلَ مَعَهُ تَحْتَ الْكِسَاءِ فَمَا كَانَتْ إِلَّا سَاعَةً وَإِذَا يَوْلَدِي الْحُسَيْنِ قَدْ أَقْبَلَ	-الْحَسَنِ (۱) -ریشه اذن (۱۲) -الْحُسَيْنِ (۱) -عَلِي (۷) -أَبَا الْحَسَنِ (۲)		- استفاده از لفظ (ولدی) برای بیان عواطف مادر نسبت به فرزند	F۶
۱۳	وَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أُمَامَهُ	- آمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ (۱)		- اهدای سلام - استفاده از کنیه برای تکریم	S۱
۱۴	فَقُلْتُ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ يَا وَدَيِّ وَيَا فِرَّةَ عَيْنِي وَهَمْرَةَ فُوَادِي	-اهل بیت (۳) الرُّجَسِ (۲) -تَطْهِيْرًا (۲) -ریشه‌ی حَبَّ (۶)		- پاسخ سلام - استفاده از القاب برای تکریم - محبت مادر و ایجاد صمیمیت در خانواده	FV
۱۵	فَقَالَ لِي يَا أُمَامَهُ إِنِّي أَشَمُّ عِنْدَكَ رَائِحَةً طَيِّبَةً كَأَنَّهَا رَائِحَةُ جَدِّي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ	-جِبْرَائِيلُ (۴) -الْمَبِيِّ (۲) -شَيْعَتِنَا (۲)	نبوت	- استفاده از کنیه برای تکریم - نظافت و خوش‌بوایی پیامبر (ص) - استفاده از القاب برای تکریم	S۲
۱۶	فَقُلْتُ نَعَمْ إِنَّ جَدَّكَ وَأَخَاكَ تَحْتَ الْكِسَاءِ فَدَنَى الْحُسَيْنُ نَحْوَ الْكِسَاءِ			استفاده از کنیه برای تکریم	F۸
۱۷	وَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا جَدُّهُ أَلَسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مَنِ اخْتَارَهُ اللَّهُ أَتَأْتَانِي لِي أَنْ أَكُونَ مَعَكُمْ تَحْتَ الْكِسَاءِ		توحید نبوت	- اهدای سلام - اجازه گرفتن در امور - استفاده از القاب برای تکریم	S۳
۱۸	فَقَالَ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ يَا وَدَيِّ وَيَا شَافِعَ أُمَّتِي قَدْ أَذِنْتُ لَكَ		معاد	- پاسخ سلام - اجابت در پاسخ اذن - شفاعت	R۴

جدول تحلیل حدیث کساء

راهنمای کد جدول: A- رسول الله (ص): R- علی (ع): B- حسن (ع): H- حسین (ع): S- فاطمه (س): F

ردیف	متن حدیث	واژه‌های کلیدی	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
۱۹	فَدَخَلَ مَعَهُمَا تَحْتَ الْكِسَاءِ فَأَقْبَلَ عِنْدَ ذَلِكَ أَبَوَ الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ			- استفاده از کنیه برای تکریم - استفاده از القاب برای تکریم	F۹
۲۰	وَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ		نبوت	- اهدای سلام - استفاده از القاب برای تکریم	B۱
۲۱	فَقُلْتُ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ يَا أَبَا الْحَسَنِ وَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ		ولایت	- پاسخ سلام - استفاده از القاب برای تکریم	F۱۰
۲۲	فَقَالَ يَا فَاطِمَةُ إِنِّي أَشْمُ عِنْدَكَ رَائِحَةً طَيِّبَةً كَأَنَّهَا رَائِحَةُ أَخِي وَابْنِ عَمِّي رَسُولِ اللَّهِ	- الْحَسَنِ (۱) - ریشه اذن (۱۲)	نبوت	- استفاده از کنیه برای تکریم - نظافت و خوش بویی برای پیامبر (ص) - استفاده از القاب برای تکریم	B۲
۲۳	فَقُلْتُ نَعَمْ هُوَ مَعِي وَلَدِيكَ تَحْتَ الْكِسَاءِ فَأَقْبَلَ عَلِيَّ نَحْوَ الْكِسَاءِ	- الْحُسَيْنِ (۱) - عَلِيَّ (۷)		- استفاده از کنیه برای تکریم	F۱۱
۲۴	وَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَأْذُنُ لِي أَنْ أَكُونَ مَعَكُمْ تَحْتَ الْكِسَاءِ	- أَبَا الْحَسَنِ (۲) - أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ (۱)	نبوت	- اهدای سلام - اجازه گرفتن در امور - استفاده از القاب برای تکریم	B۳
۲۵	قَالَ لَهُ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ يَا أَخِي يَا وَصِييَ وَخَلِيفَتِي وَصَاحِبَ لِيَوْمَانِي قَدْ أَذِنْتُ لَكَ	- اهل بیت (۳) - الرَّجَسِ (۲) - تَطْهِيراً (۲) - ریشه‌ی حَبِّ (۶)	ولایت	- پاسخ سلام - استفاده از کنیه برای تکریم - استفاده از القاب برای تکریم - اجابت در پاسخ اذن	R۵
۲۶	فَدَخَلَ عَلِيٌّ تَحْتَ الْكِسَاءِ ثُمَّ آتَيْتُ نَحْوَ الْكِسَاءِ وَقُلْتُ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ابْنَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَأْذُنُ لِي أَنْ أَكُونَ مَعَكُمْ تَحْتَ الْكِسَاءِ	- جِبْرَائِيلَ (۴) - النَّبِيِّ (۲) - شَيْعَتِنَا (۲)	نبوت	- اهدای سلام - استفاده از کنیه برای تکریم - استفاده از القاب برای تکریم - اجازه گرفتن در امور	F۱۲
۲۷	قَالَ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ يَا بِنْتِي وَيَا بَضْعَتِي قَدْ أَذِنْتُ لَكَ فَدَخَلْتُ تَحْتَ الْكِسَاءِ			- محبت پدر نسبت به فرزند - استفاده از کنیه برای تکریم - استفاده از القاب برای تکریم - اجابت در پاسخ اذن	R۶
۲۸	فَلَمَّا اكْتَمَلْنَا جَمِيعًا تَحْتَ الْكِسَاءِ أَخَذَ أَبِي رَسُولُ اللَّهِ بِطَرْفِي الْكِسَاءِ وَأَوْمَى بِيَدِهِ الْيَمْنَى إِلَى السَّمَاءِ		نبوت	- استفاده از کنیه برای تکریم - استفاده از القاب برای تکریم	F۱۳

جدول تحلیل حدیث کساء

راهنمای کد جدول: الله عَزَّوَجَلَّ: A- رسول الله (ص): R- علی (ع): B- حسن (ع): H- حسین (ع): S- فاطمه (س): F

ردیف	متن حدیث	واژه‌های کلیدی	مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
۲۹	وَقَالَ اللَّهُ إِنَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيْتِي وَخَاصَّتِي وَحَامَّتِي لِحَمِيمِهِمْ لِحَمِي وَدَمُهُمْ دَمِي يُؤَلِّمُنِي مَا يُؤَلِّمُهُمْ وَيُخَرِّبُنِي مَا يُخَرِّبُهُمْ أَنَا حَرْبٌ لِمَنْ حَارِبَهُمْ وَسَلْمٌ لِمَنْ سَالَمَهُمْ وَعَدُوٌّ لِمَنْ عَادَاهُمْ وَمُحِبٌّ لِمَنْ أَحَبَّهُمْ إِنَّهُمْ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُمْ فَأَجْعَلْ صَلَوَاتِكَ وَبَرَكَاتِكَ وَرَحْمَتِكَ وَعُقْرَانِكَ وَرِضْوَانِكَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ وَأَذْهِبْ عَنْهُمْ الرَّجْسَ وَطَهِّرْهُمْ تَطْهِيراً		توحید اهل بیت عصمت	-دعا برای خانواده نشان از صمیمیت خانواده و یگانگی دارد. -طهارت اهل بیت (ع) - صلوات بر محمد و آل محمد	RV
۳۰	فَقَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ يَا مَلَأْتُكِ وَيَا سُكَانَ سَمَوَاتِي إِنِّي مَا خَلَقْتُ سَمَاءً مَبْنِيَةً وَلَا أَرْضاً مَدْحِيَّةً وَلَا قَمراً مُنْبِراً وَلَا شَمْساً مُضِيئَةً وَلَا فَلْكَاً يَدُورُ وَلَا بَحْراً يَجْرِي وَلَا فُلْكَاً يَسْرِي إِلَّا فِي مَحَبَّةِ هَؤُلَاءِ الْحَمْسَةِ الَّذِينَ هُمْ تَحْتَ الْكِسَاءِ	-الْحَسَنِ (۱) -ریشه اذن (۱۲) -الْحَسِينَ (۱) -علی (۷) -أَبَا الْحَسَنِ (۲) - أمير الْمُؤْمِنِينَ (۱)	توحید	-استفاده از القاب برای تکریم ملائکه - فلسفه وجودی خلقت	A۱
۳۱	فَقَالَ الْإِمِينُ جِبْرَائِيلُ يَا رَبِّ وَمَنْ تَحْتَ الْكِسَاءِ	(۱) -اهل بیت (۳)		استفاده از القاب برای تکریم	G۱
۳۲	فَقَالَ عَزَّوَجَلَّ هُمْ أَهْلُ بَيْتِ النَّبِيِّ وَمَعْدِنُ الرِّسَالَةِ هُمْ فَاطِمَةُ وَأَبُوهَا وَبَعْلُهَا وَبَنُوهَا	الرَّجْسَ (۲) -تَطْهِيراً (۲)	نبوت اهل بیت	- جایگاه زن در خانواده - استفاده از کنیه برای تکریم	A۲
۳۳	فَقَالَ جِبْرَائِيلُ يَا رَبِّ أَنَا أَذُنُ لِي أَنْ أَهْبِطَ إِلَى الْأَرْضِ لِأَكُونَ مَعَهُمْ سَادِساً	-ریشه ی حَبَّ (۶)	توحید	-اجازه گرفتن در امور	G۲
۳۴	فَقَالَ اللَّهُ نَعَمْ قَدْ أَذُنْتُ لَكَ	-جِبْرَائِيلَ (۴)	توحید	-اجابت در پاسخ اذن	A۳
۳۵	فَهَبِطْ الْإِمِينُ جِبْرَائِيلُ	-النَّبِيِّ (۲) -سَبْعِينَ (۲)		استفاده از القاب برای تکریم	F۱۴
۳۶	وَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ		نبوت	-اهدای سلام -استفاده از القاب برای تکریم	G۳
۳۷	الْعَلِيَّ الْأَعْلَى يُفْرُتُكَ السَّلَامَ وَيَخْصُصُكَ بِالتَّحِيَّةِ وَالْإِكْرَامِ وَيَقُولُ لَكَ وَعِزَّتِي وَجَلَالِي إِنِّي مَا خَلَقْتُ سَمَاءً مَبْنِيَةً وَلَا أَرْضاً مَدْحِيَّةً وَلَا قَمراً مُنْبِراً وَلَا شَمْساً مُضِيئَةً وَلَا فَلْكَاً يَدُورُ وَلَا بَحْراً يَجْرِي وَلَا فُلْكَاً يَسْرِي إِلَّا لِأَجْلِكُمْ وَمَحَبَّتِكُمْ وَقَدْ أَذُنْتُ لِي أَنْ أَذْخَلَ مَعَكُمْ فَهَلْ تَأْذُنُ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ		نبوت	-ابلاغ سلام - فلسفه وجودی خلقت - اجازه گرفتن در امور	A۴

جدول تحلیل حدیث کساء

راهنمای کد جدول: الله عَزَّوَجَلَّ: A- رسول الله (ص): R- علی (ع): B- حسن (ع): H- حسین (ع): S- فاطمه (س): F

کد	مضمون فرعی	مضمون اصلی	واژه‌های کلیدی	متن حدیث	ردیف
RA	- پاسخ سلام - وحی - امانت داری - استفاده از القاب برای تکریم - اجابت در پاسخ اذن	نبوت		فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ يَا آمِينَ وَحَى اللَّهُ إِنَّهُ نَعَمَ قَدْ أَذِنْتُ لَكَ	۳۸
F۱۵				فَدَخَلَ جِبْرَائِيلُ مَعَنَا تَحْتَ الْكُسَاءِ	۳۹
G۴	- استفاده از کنیه برای تکریم - وحی - طهارت اهل بیت (ع)	توحید اهل بیت عصمت	- الْحَسَن (۱) - ریشه اذن (۱۲) - الْحُسَيْن (۱) - عَلِي (۷) - أَبَا الْحَسَن (۲)	فَقَالَ لَأَبِي إِنْ اللَّهَ قَدْ أَوْحَى إِلَيْكُمْ يَقُولُ إِنَّمَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا	۴۰
B۴	- استفاده از کنیه برای تکریم - استفاده از القاب برای تکریم - فضیلت اجتماع اعضای خانواده نزد خداوند متعال	توحید نبوت		فَقَالَ عَلِيُّ لِأَبِي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي مَا لِجُلُوسِنَا هَذَا تَحْتَ الْكُسَاءِ مِنَ الْفَضْلِ عِنْدَ اللَّهِ	۴۱
R۹	- فضیلت قرائت حدیث کساء - جایگاه دعای جمعی در جلب رحمت الهی - ترویج مفاهیم تربیتی با ایجاد روابط صمیمی در اجتماع اعضای خانواده	توحید نبوت	- امیر الْمُؤْمِنِينَ (۱) - اهل بیت (۳) - الرَّجْس (۲) - تَطْهِيرًا (۲) - ریشه ی حَب (۶)	فَقَالَ النَّبِيُّ وَالَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ نَبِيًّا وَأَصْطَفَانِي بِالرَّسَالَةِ نَجِيًّا مَا ذَكَرَ خَيْرًا هَذَا فِي مَحْفَلٍ مِنْ مَحَافِلِ أَهْلِ الْأَرْضِ وَفِيهِ جَمْعٌ مِنْ شِيعَتِنَا وَمُحِبِّينَا إِلَّا وَزَلَّتْ عَلَيْهِمُ الرَّحْمَةُ وَحَقَّتْ بِهِمُ الْمَلَائِكَةُ وَأَسْتَغْفَرْتُ لَهُمْ إِلَى أَنْ يَتَفَرَّقُوا	۴۲
B۵	رستگاری شیعیان دنباله‌ی رستگاری اهل بیت (ع)	توحید	(۶) - جِبْرَائِيل (۴) - النَّبِيُّ (۲) - شِيعَتِنَا (۲)	فَقَالَ عَلِيُّ إِذَا وَاللَّهِ فُرْنَا وَ فَارَ شِيعَتُنَا وَرَبَّ الْكَعْبَةِ	۴۳
R۱۰	- فضیلت قرائت حدیث کساء - نقش اجتماع خانواده در رفع غم و ایجاد سرور - توجه به مشکلات دیگران	توحید نبوت		فَقَالَ النَّبِيُّ ثَانِيًا يَا عَلِيُّ وَالَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ نَبِيًّا وَأَصْطَفَانِي بِالرَّسَالَةِ نَجِيًّا مَا ذَكَرَ خَيْرًا هَذَا فِي مَحْفَلٍ مِنْ مَحَافِلِ أَهْلِ الْأَرْضِ وَفِيهِ جَمْعٌ مِنْ شِيعَتِنَا وَمُحِبِّينَا وَفِيهِمْ مَهْمُومٌ إِلَّا وَفَرَّجَ اللَّهُ هَمَّهُ وَلَا مَعْمُومٌ إِلَّا وَكَشَفَ اللَّهُ غَمَّهُ وَلَا طَالِبٌ حَاجَةً إِلَّا وَقَضَى اللَّهُ حَاجَتَهُ	۴۴
B۶	رستگاری شیعیان دنباله‌ی رستگاری اهل بیت (ع)	توحید		فَقَالَ عَلِيُّ إِذَا وَاللَّهِ فُرْنَا وَسُعِدْنَا وَكَذَلِكَ شِيعَتُنَا فَارُوا وَسُعِدُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَرَبَّ الْكَعْبَةِ.	۴۵

۳. فراوانی واژگان کلیدی حدیث کساء

کاربرد شناسایی واژگان یک متن مکتوب یا گفتار بر این اصل روان‌شناسی مبتنی است که هرکس در ارتباط و مکالمه‌ی خود با دیگران، بیشتر از کلمات و پیام‌هایی استفاده می‌کند که ذهنش بر روی آنها متمرکز است و به‌عنوان پیام‌های اصلی در ذهن متکلم یا نویسنده جولان دارند؛ به‌عبارت‌دیگر، فراوانی کاربرد یک واژه یا یک پیام در مکالمات و مکاتبات یک فرد بیانگر این مطلب است که آن پیام در سطوح عالی ذهن متکلم یا نویسنده جای داشته و بیشترین توجه را به خود اختصاص داده است؛ لذا تصریح بر مطلبی و تأکید مجدد بر آن و حتی استفاده از اصطلاحاتی خاص و تکرار آن‌ها بسیار مهم است؛ و به عبارتی باید گفت در این‌گونه مکاتبات، هر واژه‌ای ضریب خاص خود را دارد. با این توضیح منظور از سنجش واژگان کلیدی، شمارش و فراوانی واژگان کلیدی است که در متن حدیث خودنمایی می‌کنند و به‌عنوان اجزای اصلی متن جلوه‌گر می‌شوند. گفتنی است که این واژه‌ها از پیش تعیین‌شده نیستند و در مطالعات تحلیل محتوا، به‌تدریج خود را برای محقق نمایان می‌سازند (جانی‌پور، ۱۳۹۲، ص ۳۹).

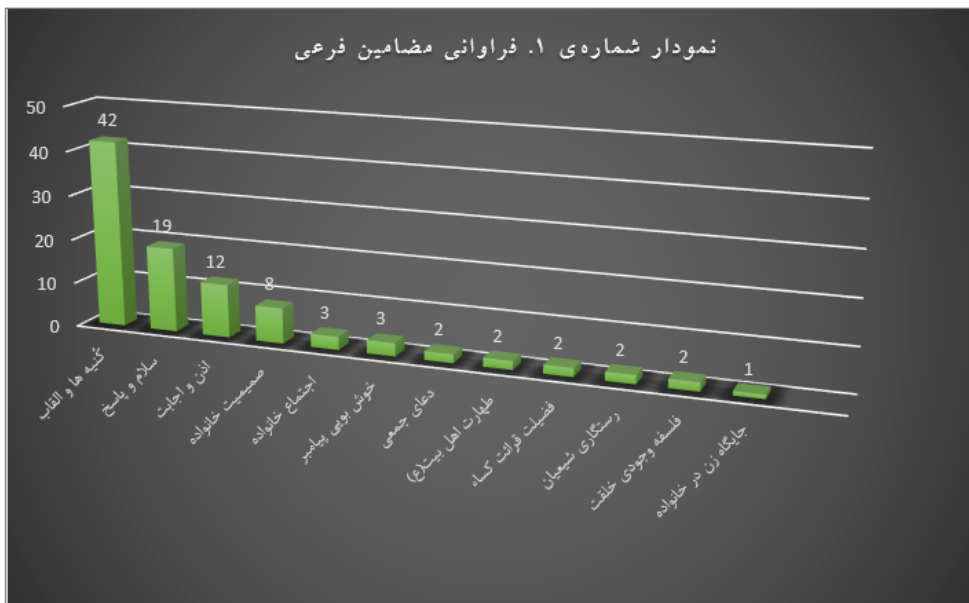
بنابراین، برای تحلیل محتوا، جدا کردن واژگان کلیدی و میزان فراوانی آنها در متن حدیث در ستون دوم جدول مشخص گردید.

۴. فراوانی مضامین اصلی و کلی حدیث کساء

در بررسی مضامین اصلی و کلی حدیث بر اساس جدول شماره ۱، به استخراج عناوین کلیدی و کلی حدیث پرداخته‌شده است. موضوع اصلی، بیانگر «مقصود اصلی» حدیث است. موضوع کلی، چارچوب اصلی متن حدیث را تشکیل داده که با نگاه اجمالی به فهرست آنها و بررسی فراوانی هر عنوان می‌توان تشخیص داد که حدیث یادشده در چه حوزه‌ای و درباره‌ی چه مواردی سخن گفته است.

۵. نمودار فراوانی مضامین فرعی و نقطه‌ی تمرکز حدیث کساء

در این مرحله، به استخراج و درج مضامین فرعی یا همان نقاط تمرکز در هر جمله از حدیث پرداخته‌شده است؛ به‌عبارت‌دیگر، برای سهولت بررسی متن حدیث، موضوعات استخراج‌شده در مرحله پیش (مضامین اصلی)، در قالب عناوینی جزئی‌تر درج شده‌اند. منظور از موضوعات فرعی یا نقاط تمرکز، عناوینی است که هرچند به‌صورت مستقل در حدیث مطرح نشده‌اند؛ اما تشکیل‌دهنده‌ی مفهوم اصلی حدیث هستند. این موضوعات لایه‌های درونی متن حدیث را آشکار ساخته‌اند.

۶. الگوی تربیتی اخلاق محور حدیث کساء

پس از ترسیم و بررسی محتوایی حدیث شریف کساء، در ادامه برای روشن شدن بحث به تحلیل کیفی به تناسب فراوانی مضامین فرعی پرداخته می‌شود.

۶-۱. نقش تربیتی کاربرد «القاب» و «کنیه‌های» نیکو در خانواده

همان‌گونه که شاخص‌ها نشان می‌دهد فراوانی مضامین فرعی حدیث شریف کساء را «القاب» و «کنیه‌ها» ی زیبای به کاررفته در متن حدیث، با کاربرد «۴۲ مورد» به خود اختصاص داده است. این فراوانی، گواه روشنی بر اهمیت جایگاه القاب و کنیه‌ها در نظام تربیتی اهل بیت^(ع) است که می‌توان نمونه‌ی آن را در این حدیث شریف مشاهده کرد. در ادامه، پیش از تحلیل این شاخص، مقدماتی درباره‌ی مفهوم‌شناسی «لقب» و «کنیه»، جایگاه و اهمیت کاربرد آن در زبان عرب و دیدگاه روایات اسلامی درباره‌ی استحباب کاربرد آنها برای افراد بیان می‌شود.

«لقب» عبارت است از اسمی که برای انسان، پس از نام علم او به کار می‌رود که به تناسب معنایی که در آن نهفته است، بر مدح یا ذم فرد دلالت دارد (جرجانی، ۱۴۰۵، ص ۲۴۷؛ تهانوی، ۱۹۶۷، ج ۲، ص ۱۲۸). این تعریف‌ها نماینده‌ی این واقعیت است که باید لقب را همانند نام، شناسه‌ای مهم در معرفی افراد، مشاغل و غیر آنها دانست (در این باره نک: دهخدا ذیل واژه‌ی لقب و القاب)؛ زیرا بیشتر بر پایه‌ی مناسبت‌های کسبی و اعطایی یا جنبه‌های گوناگون توصیفی-تضاد، مقارنه و رفتاری است که برجستگی یافته و مبنای نام نهادن افراد و نسبت دادن صفت یا صفت‌هایی به ایشان شده است.

برای غرض و وجه کاربرد «لقب» در سخن و ادبیات، دانشمندان دیدگاه‌های مختلفی دارند.

برخی معتقدند: غرض از کاربرد لقب «شناسایی افراد» است که به یاری آن می‌توان افرادی را که نام مشابه دارند، از یکدیگر بازشناخت (طوسی، ۱۳۴۷، ص ۲۱۱). برخی دیگر، کاربرد لقب برای افراد را به علت «انگیزه‌ی عاطفی» می‌دانند؛ به این معنی که ستایش افراد نسبت به بزرگان و گزینش لقب‌ها و عنوان‌های ستایشی یا تعبیرهای ادبی گاه مبالغه‌آمیز برای ایشان، در حقیقت بیانی صمیمی برخاسته از احساسی خاص یا احیاناً غرضی مشخص است. این احساس بیش از هر چیز، به انگیزه‌ی سپاس‌داری، اقناع نفس، رضایت خاطر یا جلب منفعت ابراز می‌شود و به‌عنوان پاداش بزرگواری‌ها و خصلت‌های انسانی افراد یا اندیشه‌های ناب و نظرات ابتکاری آنان رواج می‌یابد (راشد محصل، ۱۳۹۷، ص ۳).

تردیدی نیست که قدمت لقب‌ها کمتر از قدمت نام‌ها نیست، حتی گونه‌هایی از آن، منشأ الهی دارد، چنان‌که برخی از آیه‌های قرآن در حکم منشور اعطای لقب‌های توصیفی از سوی پروردگار به پیامبران و برگزیدگان اوست که هم گواهی بر قدمت لقب‌بخشی و هم گویای مناسبتی الهی است؛ مانند «وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا» (نساء: ۱۲۵)، «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ» (آل عمران: ۳۳) که منشور بخشش لقب «خلیل» به حضرت ابراهیم^(ع) و «صفی» به آدم^(ع) است. بخش دیگری نیز در ارتباط با اصطلاحات دینی یا دریافت‌های تفسیری است؛ چون «ذبیح‌الله» برای اسماعیل^(ع) یا اسحاق^(ع)، «کلیم‌الله» برای موسی^(ع)، «روح‌الله» برای عیسی^(ع) و... (راشد محصل، ۱۳۹۷، ص ۲).

با این مقدمات و بر اساس کاربرد لقب در تعالیم دینی، به نظر می‌رسد از وجهه نظر اخلاقی و تربیتی، لقب در افراد جنبه‌ی ستایش و تکریم داشته و قرآن کریم نیز اشخاص را از کاربرد القاب زشت و ناپسند منع کرده است: «و لا تَنَابِزُوا بِالْألقاب» (حجرات: ۱۱).

«کنیه» در فرهنگ عربی، اسمی است غیر از اسم اصلی شخص که در اول آن، لفظ «أب» یا «ابن» یا «أُمُّ» می‌آید و برای تعظیم و تکریم به‌کار می‌رود (عمید، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۱۶۵۹). البته گاهی کلماتی را که با پیشوند «بنت، أخت، عم، عمه، خال، خالته»، آغاز می‌شوند، نیز کنیه می‌نامند (بدیع یعقوب، ۲۰۰۶، ج ۷، ص ۴۳۱). گاهی کنیه بر اسم اصلی شخص غلبه پیدا می‌کند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳۵، ص ۵۲).

از دید اسلام، نام‌گذاری با کنیه، امری مستحب است و شیخ حر عاملی در کتاب وسائل الشیعه، بابی با همین عنوان ایجاد کرده است (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۳۹۷). در روایتی آمده است: «پیامبر^(ص) اصحاب خود را از روی احترام و برای به دست آوردن دل‌هایشان، به کنیه صدا می‌زد و آنان که کنیه نداشتند، کنیه‌ای برایشان انتخاب می‌نمود و سپس آنان را بدان می‌خواند. مردم نیز از آن پس، آن شخص را به همان کنیه می‌خواندند. حتی آنان که فرزندی نداشتند تا کنیه‌ای داشته باشند، برای آنان کنیه‌ای انتخاب می‌کرد. پیامبر اکرم^(ص) رسم داشت حتی برای کودکان نیز کنیه انتخاب می‌نمود و آنان را مثلاً ابافلان صدا می‌زد تا دل کودکان را نیز به دست آورد» (غزالی، بی‌تا، ج ۲، ص ۳۶۶). در روایتی از امام باقر^(ع) آمده است: «ما برای اولادمان در کودکی کنیه می‌گذاریم تا مبادا در آینده، با القاب بد خطاب شوند» (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۷، ص ۳۱۶) و نیز در این باره از امام رضا^(ع) روایت شده است: «اگر کسی را در حضورش نام می‌بری، او را

به کنیه بخوان و اگر غایب بود، نامش را بگو» (طبرسی، ۱۳۸۵، ص ۳۲۴).

برای علت نامیدن افراد به کنیه، دلایلی ذکر کرده‌اند که عبارت‌اند از: الف. تعظیم: بیشتر کنیه‌های اشخاص از این نوع است (مبرد، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۰۴)؛ ب. فال خوب زدن: هنگام تولد کودک، کنیه‌ای نیکو انتخاب می‌کردند، به امید آنکه بزرگ شود و دارای خانواده و فرزند گردد (همان)؛ مانند ابوالفضل، گرچه این فرزند هنوز نوزاد بود و فرزندی به نام فضل نداشت که بدان کنیه پذیرد؛ ج. تحقیر و تمسخر: گاهی کنیه برای تحقیر و تمسخر شخص به کار می‌رود. خداوند در سوره‌ی تبت، یکی از عموهای پیامبر^(ص) را ابی‌لهب نام نهاد؛ همچنین پیامبر^(ص) عمرو بن هشام را ابوجهل نام نهاد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۸، ص ۲۳۷)؛ د. تقیه و حفظ جان: در دوره‌هایی از تاریخ، حضرت علی^(ع) و دیگر امامان را با کنیه‌ای خاص خطاب می‌کردند؛ به‌عنوان مثال، علی^(ع) را با کنیه ابازینب خطاب می‌کردند. ابن‌ابی‌الحدید می‌گوید: بنی‌امیه از اظهار فضایل علی^(ع) منع کرده بودند تا آنجا که حتی اگر شخصی می‌خواست حدیثی، بلکه در مسائل دینی از ایشان نقل کند، با کنیه‌ی «ابوزینب» از او حدیث نقل می‌کرد (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۲۶، ج ۴، ص ۵۴).

۱-۶. تحلیل جایگاه استفاده از «القاب» و «کنیه‌ها» در حدیث کساء

مسائل اخلاقی و تربیتی به‌کاررفته، در دو بخش فردی و اجتماعی، با بهره‌گیری از القاب و کنیه‌های نیکو در حدیث یادشده که در ۴۲ مورد از آن استفاده‌شده، بیانگر رابطه‌ای است که بر اساس مقدمات مطرح‌شده، وجوه اخلاقی و احترام را نشان می‌دهد.

بیان مصادیقی از جمله کاربرد لقب «رسول‌الله» در ۱۴ مورد، از قول سایر اعضای خانواده که ضمن اقرار به پیامبری و فرستاده بودن آن حضرت و پیوند این مطلب با القابی که خداوند متعال در قرآن کریم نسبت به آن حضرت نازل فرموده، مانند «مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ...» (احزاب: ۴۰) و سایر انبیا، از اوج تعظیم و تکریم نشان دارد.

البته این موضوع- استفاده از القاب- دوجانبه و بلکه چندجانبه نیز هست. القابی مانند «قُرَّةَ عَیْنِی وَ مَـرَّةَ فُؤَادِی» و «شَافِعَ أُمَّتِی»، «صَاحِبَ حَوْضِی» و «أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ»، ضمن بار معنایی اعتقادی، نشانی از صمیمیت بالا و بیانگر ویژگی‌ها و خصلت‌های مختص به آن حضرات است که خود می‌تواند الگوی تربیتی درباره‌ی بیان شاخص‌های مثبت افراد و ارتقای رفتار اعضای خانواده در خطاب قرار دادن همدیگر در متن و بطن خانه باشد؛

همچنین استفاده از کنیه‌ها نیز در فرازهایی از حدیث شریف، مانند «ابوالحسن»، «بنت رسول‌الله» و غیره از سوی همه‌ی اعضای خانواده نسبت به هم، به‌ویژه در خطاب قرار دادن زوجین، به‌تناسب شرایط و شخصیت هریک از ایشان می‌تواند ضمن تعظیم طرف مقابل، نشان از تکریم شخص در نزد دیگران، به‌ویژه فرزندان دارد که این نیز خود بار روانی- عاطفی و تربیتی برای افراد خانواده و تربیت فرزندان به همراه خواهد داشت.

بیان فضائل اخلاقی و تکریم و تعظیم هرکدام از اعضا خانواده که در متن این حدیث شریف مطرح‌شده است، نشانگر نوع رفتار خانوادگی برای بهبود روابط اجتماعی و نوع برخورد با دیگران است. البته با توجه به فراوانی این موضوع در متن حدیث و نقطه‌ی تمرکز این دعا بر روی احترام

و تعظیم و تکریم افراد به نظر می‌رسد این روابط قطعاً بی‌تأثیر و بی‌ارتباط در استجاب دعا و رفع حوائج مطرح‌شده در قرائت این حدیث شریف نیست.

۶-۲. بررسی نقش «سلام» در شکل‌گیری الگوی تربیتی:

با نگاهی به فراوانی واژه‌ی «سلام» در ۲۱ مورد و میزان کاربرد و تکرار آن در حدیث کساء، می‌توان یکی از شاخص‌ها و استوانه‌های تربیتی در شکل‌گیری الگوی تربیتی خانواده بر اساس این حدیث شریف را ترسیم کرد.

گذشته از کاربرد اصطلاحی واژه‌ی «سلام» در ادبیات روزمره‌ی انسان‌ها که می‌تواند عاملی برای ایجاد تعاملات اجتماعی ایشان باشد، این واژه در فرهنگ دینی و تعالیم قرآن کریم، بار معنایی والا و مهمی دارد که سطح معنایی این واژه، آن را از معنای تکراری و روزمره فراتر می‌نهد. در فرهنگ عرب، بیشترین کاربرد ماده‌ی «سلام» در «صحت» و «عافیت» است. بر اساس این، سلامت این است که انسان از هر نوع آفت و ناراحتی به دور باشد. سلام از صفات خدا (حشر: ۲۳)، به این معناست که از عیب و نقص و فنا مبرا است که بر مخلوقات عارض می‌شود. (ابن فارس، بی‌تا، ج ۳، ص ۹۰). به بهشت نیز از آن جهت دارالسلام (انعام: ۱۲۷) گفته‌اند که سلامت و عافیت در آن همیشگی است.

در آیه‌ی ۶۱ سوره‌ی نور نیز بر ضرورت سلام گفتن هنگام ورود به خانه‌ها تأکید شده است. خداوند در آداب ورود به خانه‌ها می‌فرماید: «فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً (نور: ۶۱)؛ هنگامی که داخل خانه‌ای شدید، بر خویشتان سلام کنید، سلام و تحیتی از سوی خداوند، سلامی پربرکت و پاکیزه.» در روایتی از امام باقر^(ع) نقل شده است: مقصود از «سَلِّمُوا عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ»، سلام دادن به اهل خانه و پاسخ آنان است و این همان سلام کردن بر خود است (حویزی، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۶۲۷، ح ۲۵۸).

و نیز در آیه‌ی ۲۷ سوره‌ی نور فرموده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْذِنُوا وَتَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! به خانه‌هایی که خانه‌های شما نیست، داخل مشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن سلام گویند. این برای شما بهتر است، باشد که پند گیرید.»

همچنین درباره‌ی نقش و ارتباط واژه‌ی «سلام» در ایجاد امنیت و آرامش می‌توان به روایتی از رسول گرامی اسلام^(ص) اشاره کرد که به انس فرمودند: «ای انس! هرکس را ملاقات کردی، سلام کن که خدا بر حسنات تو می‌افزاید و [هروقت] به خانه‌ی خود وارد شدی، سلام کن که خدا برکت خانه‌ات را بیشتر می‌کند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۶، ص ۳).

۶-۲-۱. تحلیل جایگاه «سلام» در حدیث کساء

درباره‌ی جایگاه و میزان استفاده از واژه‌ی «سلام» که شاید در برخی خانواده‌ها به علت تکرار و عادی شدن روابط حذف شده؛ اما در این نظام و الگوی تربیتی برگرفته از منشأ وحی، با الفاظی بسیار زیبا و همراه القاب و کنیه‌ها به ابراز این مهم پرداخته شده است که قطعاً نقش مؤثری در ایجاد روابط عاطفی در میان اعضای خانواده به‌ویژه زوجین دارد.

درباره‌ی کاربرد سلام در بطن خانواده، با توجه به آنکه هریک از زوجین، بیشترین تعامل را در این

حوزه دارند، ممکن است روابط آنان به مرور، عادی شود و به سردی گرایش پیدا کند. یکی از راهکارهای نظام تربیتی اسلام برای جلوگیری از این سردی و تقویت رابطه‌ی زوجین، مهارت «سلام کردن» است. سلام از مکارم اخلاق دینی و سبب انس و الفت و عامل رفع کدورت است. بدیهی است ضرورت به کارگیری این مهم، به‌ویژه در خانواده، بسیار جدی است و باعث ارضای نیازهای روانی و تکریم افراد و ایجاد علقه‌های عاطفی بیشتر خواهد شد. علاوه بر این، سلام کردن به مفهوم اعلام حضور فرد در خانه است. لازمه‌ی به کارگیری این مهارت‌های ارتباطی، داشتن عذوق و غیرتصنعی بودن افعال و حالات اعضای خانواده است تا بشاشیت و نشاط، بازخوردهای مثبتی در خانواده ایجاد کند (سعیدیان جزئی، ۱۳۹۳، ص ۶۸). مطلبی که در اینجا بسیار جلب توجه می‌کند و مورد تأکید آیات و روایات است، اعلام سلام برای ورود به منزل و آمادگی اعضای خانواده است که درباره‌ی منزل خود انسان نیز صدق می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» (نور: ۲۷) که رفتار اهل کساء قطعاً تحلیل قرآنی و تفسیر عینی و عملی از این آیات است. از نکات قابل توجه و تأمل و جذاب به «سلام» و فراوانی این موضوع بر اساس شاخص‌های کمی، روشن شدن کیفیت پاسخ و جواب سلام است.

بر اساس جدول تحلیل محتوا و تقطیع مضامین حدیث شریف بر اساس گویندگان می‌توان به روشنی به نقش و اهمیت واژه‌ی «سلام» پی برد که در ابتدای حدیث از جانب شخص رسول اکرم (ص) آغاز می‌شود و با پاسخ‌های دقیق و مبتنی بر تعالیم قرآنی در متن حدیث ادامه می‌یابد. داده‌ها نشان می‌دهد که پاسخ‌ها و جواب‌های «سلام»، تفسیر شفاف و دقیقی از آیه‌ی ۸۶ سوره‌ی نساء است: «وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا...» و هنگامی که به شما درود گویند، شما درودی نیکوتر از آن، یا همانندش را پاسخ دهید...» که نه تنها پاسخ سلام، بلکه با بهتر از آن پاسخ سلام بازگردانده شده است؛ مانند ادای سلام امام حسن (ع) به مادر با عبارت «السلام علیک یا ام‌ماه» و پاسخ حضرت زهرا (ص) به ایشان با بیان: «و علیک السلام یا قره عینی و ثمره فوادی»؛ و یا ادای سلام امام حسن (ع) به رسول‌الله (ص) با عبارت: «السلام علیک یا جداه یا رسول‌الله» و پاسخ پیامبر (ص) به ایشان با عبارت: «و علیک السلام یا ولدی و یا صاحب حوضی» و... که میان پیامبر (ص) و اصحاب کساء ادامه می‌یابد تا سلام جبرئیل (ع) که به عبارت: «السلام علیک یا رسول‌الله» و پاسخ پیامبر (ص) با بیان: «و علیک السلام یا امین وحی الله» منتهی می‌گردد. این نکته‌ی تربیتی در زندگی، ضمن ایجاد روابط عاطفی میان متکلم و مخاطب، عمل کردن به متن آیه‌ی شریفه و معنای واژه‌ی «تحیت» است که توضیح آن در سابق گذشت.

۳-۶. نقش «اذن و اجابت» در شکل‌گیری الگوی تربیتی

واژه‌ی «إذن» یکی دیگر از مؤلفه‌های محوری حدیث کساء است که پس از کاربرد «القاب و کنیه‌ها» و «سلام»، بیشترین فراوانی را دارد. در این بخش، نمایش زیبایی از آداب معاشرت و تعامل بیان شده است که عبارت است از شیوه‌ی ورود به حریم دیگران و چگونگی اجازه‌ی ورود و اجابت اذن. «اذن» در لغت به معنای علم، رخصت، اباحه، استماع و فرمان آمده است. ایذان نیز به معنای اذن دادن و استیذان به معنای اذن گرفتن است (جوهری فارابی، ۱۳۶۹، ص ۲۰۶۸؛ ابن‌منظور، ۱۳۷۵،

ج ۱، ص ۱۰۵؛ مصطفوی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۶۱). خداوند متعال به صراحت در آیات ۲۷ و ۲۸ سوره مبارکه نور، ضرورت «اذن» و «اجابت» در روابط خانوادگی را بیان کرده است. در آیه ۲۷ سوره نور می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتَسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ». شاهد و مؤید مفهومی موجود در آیه‌ی شریفه، عبارت «تستأنسوا» است که از دیدگاه مفسران، «تستأنسوا» به معنی «تستأذنوا» است (طبرسی، ۱۳۷۲، ش، ج ۷، ص ۲۱۳). علامه طباطبایی^(ص) معنای «استیناس» را عبارت از هر عملی می‌داند که به موجب آن، الفت و آرامش حاصل می‌شود؛ مانند استیناس برای داخل شدن به خانه به وسیله نام خدا بردن، یا الله گفتن، تنحج کردن و امثال آن تا صاحب‌خانه بفهمد که شخصی می‌خواهد وارد شود و خود را برای ورود او آماده کند. چه بسا که صاحب‌خانه در حالی قرار دارد که نمی‌خواهد کسی او را به آن حال ببیند و یا از وضعی که دارد باخبر شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵، ص ۱۵۳).

پیام‌های تربیتی، اخلاقی و حتی فقهی مهمی از این آیه‌ی شریفه قابل استنباط است؛ مانند احترام به مالکیت، امنیت و آزادی افراد، تقویت محبت میان اعضا، حفظ حریم حیا و حجاب، مراعات ادب و ضامن بودن فرد برای ورود بدون اجازه به حریم خصوصی افراد از سوی حاکم اسلامی (قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۶، ص ۱۷۰-۱۶۹)؛ همچنین در روایات اسلامی نیز بر ضرورت «اذن» در روابط خانوادگی تأکید شده است.

در روایتی آمده است که مردی از پیامبر^(ص) پرسید: آیا هنگامی که می‌خواهم وارد خانه‌ی مادرم شوم، باید اجازه بگیرم؟ فرمود: آری. عرض کرد: مادرم غیر از من خدمتگزاری ندارد، باز هم باید اجازه بگیرم؟ فرمود: «اتحب ان تراها عریانة؟ آیا دوست داری مادرت را برهنه ببینی؟!» عرض کرد: نه. فرمود: «فاستاذن علیها؛ اکنون که چنین است از او اجازه بگیر» (عروسی حویزی، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۵۸۶).

آیه ۲۸ سوره مبارکه نور، «فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكى لَكُمْ وَاللَّهُ مِمَّا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ؛ نهایتاً اگر کسی را در آنها نیافتید، پس وارد آن نشوید تا به شما اجازه دهند و اگر به شما گویند: برگردید؛ پس برگردید که این برای شما پاکیزه‌تر است و خدا به آنچه انجام می‌دهید، داناست»، به صراحت تأییدی است بر آنچه در حدیث مشاهده می‌شود و آن اینکه تنها در صورت یافتن و مشاهده‌ی پاسخ می‌توان وارد شد و در صورت نداشتن اذن، حق ورود برای شخص وجود ندارد.

۱-۳-۶. تحلیل جایگاه «اذن و اجابت» در حدیث کساء

با گذر از اقسام و قواعد فقهی «اذن» که پرداخت به آن، مجالی دیگر می‌طلبد، تنها اذنی که در متن حدیث شریف به کار رفته، همان اذن صریحی است که با پاسخ‌ها و اجابت‌های روشن برای قرار گرفتن در زیر کسای شریف یمانی بیان شده است. پرسش آن است که اذن و اجابت‌های مکرر در حدیث شریف کساء نشانگر چیست؟ به نظر می‌رسد که پاسخ روشن و قابل تأملی برای این موضوع می‌توان بیان کرد و مبنی بر اینکه ورود افراد یک خانواده، با آن عقبه‌ی روشن و متصل به منشأ وحی، چیزی جز ارائه‌ی یک الگوی تربیتی و سرمشقی عینی برای سایرین نمی‌تواند باشد؛ موضوعی که تأمل در سیره‌ی عملی شخص رسول‌الله^(ص) به‌عنوان اسوه‌ی حسنه‌ی امت (احزاب: ۲۱)،

هنگام ورود به منزل حضرت زهرا^(ص) گزارش شده است. نقل است که پیامبر^(ص) هنگامی که می‌خواست وارد خانه‌ی دخترش فاطمه^(ص) شود، نخست بر در خانه آمد. دست به روی در گذاشت و در را کمی عقب زد؛ سپس فرمود: السلام علیکم! فاطمه^(ص) پاسخ سلام پدر را داد؛ سپس پیامبر^(ص) فرمود: اجازه دارم وارد شوم؟ عرض کرد: وارد شو ای رسول خدا! پیامبر^(ص) فرمود: کسی که همراه من است نیز اجازه دارد وارد شود؟ فاطمه عرض کرد: مقنعه بر سر من نیست و هنگامی که خود را با حجاب اسلامی پوشاند، پیامبر^(ص) دوباره سلام کرد و فاطمه^(ع) جواب داد و دوباره اجازه دوباره‌ی ورود برای خودش گرفت و پس از پاسخ موافق فاطمه^(ص)، اجازه‌ی ورود برای همراهش جابر بن عبدالله گرفت (عروسی حویزی، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۵۸۷). این نکات به‌ظاهر ساده، اما کلیدی در موارد متعددی می‌تواند راهگشای مشکلات جدی در حوزه‌ی تربیتی میان افراد جامعه در سطح کلان و خانواده در سطح خرد باشد که این تکرارها، خود اهمیت موضوع را نشان می‌دهد.

اذن و اجابت‌های به‌کاررفته در تحلیل قرآنی آیات مرتبط با بحث می‌تواند ضمن بیان سیره‌ی قرآنی اهل‌بیت^(ع)، بیانگر نکته‌ی تربیتی بسیار مهمی مانند ایجاد امنیت و آرامش برای خانواده باشد. نکته‌ی جالب اینکه در متن حدیث، با وجود اینکه افراد می‌توانستند بی‌اجازه تحت کساء قرار بگیرند؛ اما با کسب اجازه، به زیر کساء وارد می‌شدند و این موضوع بیانگر آن است که حتی در صورت فراهم بودن شرایط، بدون اجازه نمی‌توان وارد مکانی شد که این اشاره‌ای به تفسیر «لَا تَدْخُلُوا» در آیه‌ی ۲۷ سوره‌ی نور است. این تکرار اذن و اجازه‌ها در متن حدیث، حتی برای جبرئیل امین با آن مقام «یا مَلَأْتِكُنِي وَيَا سُكَّانَ سَمَوَاتِي» و «أَمِينَ وَحَى اللّٰهُ» هم وجود دارد و او دوباره اجازه می‌گیرد: یک‌بار از خداوند متعال، «فَقَالَ جِبْرَائِيلُ يَا رَبِّ أَنْتَ أَذُنٌ لِي أَنْ أَهْبِطَ إِلَى الْأَرْضِ لِأَكُونَ مَعَهُمْ سَادِسًا» و بار دیگر از پیغمبر اکرم^(ص)، «فَهَلْ تَأْذُنُ لِي يَا رَسُولَ اللّٰهِ». با مشاهده‌ی میزان فراوانی این واژه‌های کلیدی و استفاده‌ی مکرر که تفسیری از آیه‌ی ۲۸ سوره‌ی نور نیز است، در همه‌ی فرازهای حدیث مشاهده می‌شود که تنها پس از هر اذنی، پاسخ و اجابتی ذکر شده است و این نکته‌ی تربیتی مهم برای زندگی شخصی و تربیت خانوادگی است که البته با بیان عبارت «لَا تَدْخُلُوا» در متن آیه می‌توان به حرمت ورود بدون اذن نیز اشاره کرد.

۴-۶. عوامل تأثیرگذار در ارتقای تربیتی خانواده

اسلام به‌عنوان مکتبی انسان‌ساز، بیشترین توجه را به والایی خانواده دارد؛ ازاین‌رو، این نهاد مقدس را کانون تربیت می‌شمرد. نیک‌بختی و بدبختی جامعه‌ی انسانی را نیز به صلاح و فساد این بنا وابسته می‌داند و هدف از تشکیل خانواده را تأمین نیازهای عاطفی و معنوی انسان، ازجمله دستیابی به آرامش برمی‌شمارد.

اصول و ارزش‌های تربیتی خانواده از مهم‌ترین، بنیادی‌ترین و پرکاربردترین مقولات در آموزه‌های اسلامی به‌شمار می‌رود؛ زیرا سبب قوام و تقویت بنیان خانواده و ضمانت اجرای قوانین و مقررات دینی خواهد بود؛ همچنین به بهتر شدن روابط و استحکام خانواده، به‌منظور رشد جامعه‌ی انسانی و قرار گرفتن در مسیر کمال حقیقی کمک می‌کند.

با بررسی محتوای حدیث شریف و فراوانی مضامین خانواده به‌صورت کلی، به نقاط تمرکز دوگانه‌ای

رسیدیم که هرکدام نقش مؤثر و تأثیرگذاری در قوام تربیتی خانواده و شاخص مهمی در نشان دادن یک نهاد اجتماعی کوچک، برای رسیدن به اهداف بزرگ و متعالی هستند که در ذیل به آن دو اشاره می‌شود:

۶-۴-۱. صمیمیت اعضای خانواده

اولین کارکرد خانه، تأمین آرامش جسم و تسکین جان اعضای آن است که البته مرهون امنیت همه‌جانبه‌ی این محیط برای اعضاست. فضای محدود و امن خانه، حریمی برای ابراز احساسات، بیان اسرار، ارضای غرایز و تأمین نیازهای جسمی و روحی انسان است. این سکون و امنیت را خداوند به خود نسبت می‌دهد و می‌فرماید: «والله جعل لکم من بیوتکم سکنا (نحل: ۸۰)؛ خداوند خانه‌های شما را محل سکونت و آرامش برایتان قرار داد.» واژه‌ی «سکن» به معنای هر چیزی است که انسان به‌وسیله‌ی آن تسکین یابد (مفردات راغب، ماده‌ی سکن). در نظام اخلاقی اسلام، به‌صراحت بر این مسئله تأکید شده است: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقُرُونَ» (روم: ۲۱)؛ و به‌عنوان یکی از اصولی‌ترین مفاهیم و گزاره‌های اخلاقی دینی در اندیشه‌ی اسلامی مطرح است. تأکید بر اظهار علاقه و محبت دوسویه‌ی هریک از اعضای خانواده به یکدیگر، برای آن است که سبب تعاون و پایداری در مواجهه با مسائل گوناگون می‌شود. هنگامی که محبت بر فضای خانواده سایه بگستراند، زمینه‌ی تزکیه و تربیت و تقویت فضایل و رشد اخلاقی را فراهم می‌کند. اهل‌بیت^(ع) توصیه‌های جدی و مؤثری برای به‌کارگیری عنصر محبت و مودت در خانواده دارند. آنان به ارتباط میان اظهار علاقه و عطف با تعدیل روابط انسانی و قوام خانواده و جلوگیری از آسیب‌هایی تأکید می‌ورزند که به علت ارضا نشدن نیازهای عاطفی انسان، در خانواده به وجود می‌آید (سعیدیان جزی، ۱۳۹۳، ص ۶۷). مهر و محبت اعضای خانواده به هم سبب جلب رضایت و رحمت خدا می‌شود که بدیهی است چنین خانواده‌ای پایدار و سعادتمند است. امام سجاد^(ع) درباره‌ی ضرورت مهرورزی به همسران چنین فرمودند: «حق همسرت آن است که بدانی خداوند عزوجل او را مایه‌ی سکون و هم‌نشینی تو قرار داده است و باید بدانی که او نعمت خداوند بر توست؛ پس او را گرمی بدار و با او با رفق و مدارا برخورد کن و هرچند حق تو بر او بیشتر است؛ اما حق او بر تو این است که با او مهربانی کنی» (حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۶۲).

۶-۴-۱-۱. تحلیل «صمیمیت اعضای خانواده» در حدیث کساء

در بحث صمیمیت اعضای خانواده در حدیث شریف کساء، به موضوع دیگری از سبک زندگی دینی پرداخته شده است: احترام‌های میان اعضای خانواده که منشأ ایجاد آرامش و صمیمیت در میان اعضای آن است. فراوانی این موضوع در شاخص‌های کمی، خود از اهمیت موضوع نشان دارد و بیانگر ارائه‌ی سرمشق و الگوی تربیتی و رفتاری برای امت اسلامی است. موضوعی که موردتوجه آیات قرآن کریم نیز بوده و در نوع ارتباط حضرت یعقوب^(ع) با فرزندش یوسف^(ع) (یوسف: ۵) و نیز در رابطه‌ی لقمان و فرزندش (لقمان: ۱۶ و ۱۷) مشاهده می‌شود. در متن حدیث نیز، اهل کساء در اوج صمیمیت و عطف، با کاربست تعبیری مانند «یا اُمّه»، «یا وُلدی»، «یا وصی و خلیفتی و صاحب لوائی» و... با یکدیگر در حال صحبت کردن هستند. سکوت و بی‌روحویی بر این فضا حاکم نیست؛ زیرا سکوت یکی از عوامل آسیب‌زا در حوزه‌ی مباحث عاطفی در خانواده به‌شمار

می‌آید. در بخشی از حدیث که به ارتباط میان مادر و فرزندان اختصاص یافته است، نکات تربیتی قابل تأملی وجود دارد. در این بخش، استفاده از الفاظی کم‌نظیری مانند «قُرَّةَ عَیْنِی وَ مَرَّةَ قُؤَادِی» و عبارات دیگر دیده می‌شود که نکات حیرت‌آوری برای ابراز صمیمیت در میان اعضای خانواده و به‌ویژه روابط میان مادر و فرزندان است؛ همچنین سخن پیامبر مبنی بر اینکه اصحاب کساء را «اهلبیت» و «خاصان» خویش خوانده: «اللَّهُمَّ إِنَّ هَؤُلَاءَ أَهْلُ بَیْتِی وَ خَاصَّتِی» و گوشت و خون ایشان را گوشت و خون خود دانسته: «لَحْمُهُمْ لَحْمِی وَ دَمُهُمْ دَمِی» و درد و اندوه ایشان را درد و اندوه خود خوانده: «یُؤَلِّمُنِی مَا یُؤَلِّمُهُمْ وَ یُحَزِّنُنِی مَا یُحَزِّنُهُمْ» و در حق آن بزرگواران دعا فرموده است: «فَاجْعَلْ صَلَوَاتِکَ وَ بَرَکَاتِکَ وَ رَحْمَتِکَ وَ غُفْرَانِکَ وَ رِضْوَانِکَ عَلَی وَ عَلَیْهِمْ وَ آذِیْبْ عَنْهُمْ الرَّجْسَ وَ طَهِّرْهُمْ تَطْهِیرًا»، اوج اهمیت دادن به افراد خانواده و صمیمیت میان اعضا است؛ زیرا بیان و گفتن همین مطالب و دعا در حق همدیگر، سرآغازی تربیتی برای تحکیم صمیمیت میان اعضا و توجه نسبت به یکدیگر است و سبب ارتقای روابط می‌شود.

۴-۲-۶. اهمیت اجتماع و جمع خانواده

در آخرین بخش تربیتی حدیث شریف کساء، اهمیت امور جمعی و نقش اجتماع به معنای عام و میزان ارتباط صمیمی در افراد خانواده به‌صورت خاص، نقش خود را نشان داده است. اهمیت روابط میان افراد خانواده در منزل، به‌عنوان مهم‌ترین رکن اجتماعی و آثار آن در فضای کلان جامعه مورد تأکید آیات و روایات قرار دارد.

از دیرباز، فلاسفه، اندیشمندان و دانشمندان، به خانواده به‌عنوان مهم‌ترین هسته‌ی اجتماعی توجه داشته و همواره نسبت به اهمیت آن تأکید کرده‌اند. قدمای فلاسفه، زندگی خانوادگی را بخش مستقلی از «حکمت عملی» می‌شمردند (ابن‌سینا، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۲ و ۳). البته درباره‌ی تعامل میان افراد خانواده باید گفت: اعضای یک خانواده با یکدیگر روابط متقابل دارند و رفتار هر عضو می‌تواند تأثیر بالقوه‌ای بر سایر اعضای خانواده داشته باشد و آنان را به واکنش مناسب وادارد که البته این نتیجه‌ی تعامل جمعی است که می‌تواند به‌عنوان بازخورد و ارائه‌ی الگوی مثبت و یا منفی نشان داده شود. ویل دورانت می‌گوید: در میان جنگ‌ها و ماشین‌ها چنان غرق شده‌ایم که از درک این حقیقت بی‌خبر مانده‌ایم که در زندگی، واقعیت اساسی، صنعت و سیاست نیست، بلکه مناسبت‌های انسانی و همکاری افراد خانه از زن و شوهر، پدر و مادر و فرزندان است (دورانت، ۱۳۷۱، ص ۶۵-۸۱).

۴-۲-۱-۶. تحلیل «اهمیت اجتماع و جمع خانواده» در حدیث کساء

در قرآن کریم بر ارزش دعای دسته‌جمعی تأکید شده است. خداوند متعال می‌فرماید: «وَ اصْبِرْ نَفْسَکَ مَعَ الَّذِیْنَ یَدْعُونَ رَبَّهُمْ (کهف: ۲۸)؛ در کنار کسانی که پروردگارشان را می‌خوانند، صبر کن.» علاوه بر این، برای مباحثه (آل‌عمران: ۶۱) (که خود یک دعاست)، به اجتماع فرمان داده است؛ همچنین در روایات اسلامی نیز بر نقش و اهمیت اجتماع در استجاب دعا تأکید شده است. ابو‌خالد از امام صادق^(ع) نقل می‌کند که ایشان فرمودند: «رخ نداده است که چهل نفر در یک جا جمع شوند و خداوند متعال را در کاری بخوانند، مگر آنکه ذات اقدس الهی آنان را اجابت فرمود. اگر چهل نفر نشدند، می‌شود چهار نفر جمع شوند و ده بار خدای را بخوانند تا اجابتشان کند و

اگر چهار نفر هم نبودند، حتی يك نفر هم می‌تواند خداوند را چهل مرتبه بخواند و دعا کند تا آن ذات عزیز و جبار، اجابتش کند» (ابن فهد حلی، ۱۳۷۵، ص ۲۶۵).

در متن حدیث کساء به مطالبی برخورد می‌کنیم که به‌وضوح، ارزش دعای دسته‌جمعی برای برآورده شدن حاجات را نشان می‌دهد: «فَقَالَ النَّبِيُّ وَالَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ نَبِيًّا وَأَصْطَفَانِي بِالرَّسَالَةِ نَجِيًّا مَا ذُكِرَ خَيْرًا هَذَا فِي مَحْفَلٍ مِنْ مَحَافِلِ أَهْلِ الْأَرْضِ وَفِيهِ جَمْعٌ مِنْ شَيْعَتِنَا وَمُحِبِّينَا إِلَّا وَنَزَلَتْ عَلَيْهِمُ الرَّحْمَةُ وَحَفَّتْ بِهِمُ الْمَلَائِكَةُ وَأَسْتَعْفَرْتُ لَهُمْ إِلَى أَنْ يَتَفَرَّقُوا». البته روشن است که القا و تبیین فضای تربیتی و رشد معنوی فرزندان و خانواده، معلول فضای صمیمی میان والدین است و می‌توانیم در فضای جمعی، قابلیت انتقال معانی و مفاهیم رشد‌محور را داشته باشیم؛ و درنهایت در فراز ۴۴ آمده است: «فَقَالَ النَّبِيُّ ثَانِيًّا يَا عَلِيُّ وَالَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ نَبِيًّا وَأَصْطَفَانِي بِالرَّسَالَةِ نَجِيًّا مَا ذُكِرَ خَيْرًا هَذَا فِي مَحْفَلٍ مِنْ مَحَافِلِ أَهْلِ الْأَرْضِ وَفِيهِ جَمْعٌ مِنْ شَيْعَتِنَا وَمُحِبِّينَا وَفِيهِمْ مَهْمُومٌ إِلَّا وَفَرَجَ اللَّهُ هَمَّهُ وَلَا مَعْمُومٌ إِلَّا وَكَشَفَ اللَّهُ عَمَّهُ وَلَا طَالِبٌ حَاجَةً إِلَّا وَقَضَى اللَّهُ حَاجَتَهُ». این فراز، نقش اجتماع خانواده را حتی در رفع غم و اندوه بیان کرده است که این موضوع نیز، قطعاً یکی از اصول مهم تربیتی برای هماهنگی و یک‌صدایی در رفع مشکلات خانواده و میزان همت اعضای برای رفع غم و اندوه است. در پایان این حدیث شریف، به سوگند پیامبر اکرم (ص) برای اثبات و اجرای این موضوع می‌رسیم که آن را تضمین کرده‌اند. در محافل و مجامع محبین اهل‌بیت (ع)، این موضوع یعنی رفع اندوه محبین در صورت قرائت این حدیث شریف، انجام‌شدنی است.

نتیجه‌گیری

همان‌گونه که در این مختصر مشاهده شد، با تقطیع معنادار حدیث شریف کساء بر اساس روش تحقیق علمی تحلیل محتوا، مشاهدات نشان داد که قرائت مشهور این حدیث، گویای وجود ارتباطی منطقی تربیتی میان اجزا و بخش‌های گوناگون آن است؛ به این معنا که فراوانی واژگان کلیدی و نیز مضامین فرعی یا همان نقاط تمرکز حدیث بر مباحثی چون «القاب و کنیه‌ها»، «سلام و پاسخ سلام»، «اذن و اجابت» استوار است و همچنین روابط میان افراد خانواده که عبارت است از: «صمیمیت» و «اجتماع اعضا»، الگوی تربیتی روابط صحیح میان اعضای خانواده را به‌درستی ترسیم کرده است. از بررسی خواص و آثاری که در قرائت حدیث در متن آن بیان شده است، مبنی بر اینکه قرائت آن در محافل شیعیان و محبین اهل‌بیت (ع) به نزول رحمت الهی منجر می‌شود و غم و اندوه و حاجت تلاوت‌کنندگان آن را مرتفع می‌سازد و همچنین توصیه‌های مکرر علما و بزرگان دین نسبت به قرائت و فضیلت این حدیث شریف، به نظر می‌رسد که این امور با مباحث تربیتی موجود در متن روایت بی‌ارتباط نیست و در یک فضای جمعی با رعایت ادب و احترام و سایر شئون، در میان اجتماع به‌صورت عام و خانواده به‌صورت خاص، می‌توان به نقش فضائل اخلاقی و آموزه‌های تربیتی در استجاب دعا و رفع حوائج اذعان کرد.

منابع

- ابن‌ابی‌الحدید، عبد‌الحمید بن‌هبة‌الله؛ شرح نهج‌البلاغه؛ بغداد: دار‌الکتب‌العربی، ۱۴۲۶ ق.
- ابن‌حنبل، احمد بن محمد؛ مسند احمد بن حنبل؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ق.
- ابن‌سینا؛ الهیات دانشنامه‌ علائی (با مقدمه و حواشی و تصحیح دکتر محمد معین)؛ چاپ دوم، همدان: دانشگاه بوعلی سینا، ۱۳۸۳ ش.
- ابن‌فارس، احمد؛ معجم مقاییس‌اللغه؛ بیروت: دار‌الجبل، بی‌تا.
- ابن‌فهد حلی، احمد بن محمد؛ عدة‌الداعی و نجاح‌الساعی (آیین‌نیایش و بندگی)؛ ترجمه‌ی حسین غفاری ساروی؛ قم: بنیاد معارف اسلامی، ۱۳۷۵ ش
- ابن‌منظور، محمد بن مکرم؛ لسان‌العرب؛ بیروت: نشر دار‌الصاد، ۱۳۷۵.
- بحرانی اصفهانی، عبدالله؛ عوالم‌العلوم و المعارف و الاحوال من‌الآیات و الاخبار و الاقوال؛ قم: موسسه امام‌المهدی^(ع)، ۱۴۱۳ ق
- بدیع یعقوب، ایمیل؛ موسوعة‌علوم‌اللغة‌العربیة؛ بیروت: دار‌الکتب‌العلمیة، ۲۰۰۶ م.
- تربتی کربلایی، حیدر؛ پژوهشی نو پیرامون حدیث کسای یمانی به روایت حضرت فاطمه زهرا(س)؛ قم: حبیب، ۱۳۹۱ ش
- تهانوی، محمدعلی بن‌علی؛ کشف اصطلاحات‌الفنون؛ تصحیح مولوی محمد وجیه و مولوی عبدالحق و مولوی غلام قادر؛ تهران: خیام، ۱۹۶۷ م.
- جانی‌پور، محمد؛ شکرانی، رضا؛ «رهاوردهای استفاده از روش "تحلیل محتوای کمی" در فهم احادیث»؛ پژوهش‌های قرآن و حدیث، شماره‌ی ۲، ۱۳۹۲ ش.
- جرجانی، علی‌بن محمد بن‌علی؛ التعریفات؛ حقه و قدّم له و وضع‌فهارسه‌ابراهیم‌الایاری؛ دار‌الکتب‌العربی، ۱۴۰۵ ق.
- جوهری فارابی، اسماعیل بن‌حماد؛ الصحاح، تاج‌اللغه و صحاح‌العربیة؛ تهران: امیری، ۱۳۶۹ ش.
- حر عاملی، محمد بن حسن؛ هدایة‌الامة‌إلى‌أحكام‌الامة‌عليهم‌السلام؛ مشهد: آستانة‌الرضویة المقدسة، مجمع‌البحوث‌الإسلامیة، ۱۴۱۴ ق.
- حرّانی، حسن بن‌علی؛ تحف‌العقول؛ قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۳ ش.
- دوران، ویل؛ لذات‌فلسفه؛ ترجمه‌ی عباس زریاب؛ تهران: آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۱ ش.
- راشد محصل، محمدرضا؛ «بررسی تاریخی و ساختاری القاب»؛ پژوهشنامه زبان و ادب فارسی، دوره‌ی ۱۲، شماره‌ی ۴، ۱۳۹۷ ش.
- سعیدیان جزّی، مریم؛ «اصول و ارزش‌های اخلاقی در نهاد خانواده بر اساس آموزه‌های وحیانی و سیره اهل‌بیت^(ع)»؛ پژوهشنامه حکمت‌اهل‌بیت^(ع)، دانشگاه اصفهان، سال اول، شماره‌ی ۲، ۱۳۹۳ ش.
- طباطبایی، محمدحسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ ترجمه‌ی سید محمدباقر موسوی همدانی؛ قم: اسلامی، ۱۳۷۴ ش.
- طبرسی، ابوالفضل علی‌بن حسن؛ مشکاة‌الانوار؛ نجف: کتابخانه حیدریه، ۱۳۸۵ ق.
- _____؛ مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن؛ تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ش.

- طبری، محمدبن جریر؛ جامع البیان فی تفسیر القرآن؛ بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۱۲ ق.
- _____؛ دلائل الامامه؛ محقق قسم الدراسات الاسلامیه؛ قم: موسسه البعثه، ۱۴۱۳ ق.
- طریحی، فخرالدین؛ المنتخب فی جمیع المراثی و الخطب؛ بیروت: اعلمی، ۱۴۲۴ ق.
- طوسی، خواجه نظام الملک؛ سیرالملوک (سیاست‌نامه)؛ به کوشش هیوبرت دارک؛ تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۷۴ ش.
- عروسی حویزی شیرازی، عبدالعلی بن جمعه؛ نورالثقلین؛ قم: اسماعیلیان، ۱۴۱۵ ق.
- عمید، حسن؛ فرهنگ فارسی عمید؛ چاپ هفتم، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۱ ش.
- غرالی، محمد؛ احیاء علوم‌الدین؛ بیروت: دار المعرفه، بی‌تا.
- قرائتی، محسن؛ تفسیر نور؛ تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۸ ش.
- قمی، علی بن ابراهیم؛ تفسیر القمی؛ محقق موسوی جزائری؛ قم: دارالکتاب، ۱۴۰۴ ق.
- کریپندورف، کلوس؛ تحلیل محتوا: مبانی روش‌شناسی؛ ترجمه‌ی هوشنگ نایی؛ تهران: نی، ۱۳۸۳ ش.
- کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ قم: دارالحديث، ۱۴۲۹ ق.
- مبرد، ابوالعباس؛ الكامل فی اللغه و الادب؛ تحقیق محمد بن ابوالفضل ابراهیم و السید شهاته؛ مصر: مکتبه النهضه، ۱۳۸۸ ش.
- مجلسی، محمد باقر؛ احتجاجات (ترجمه‌ی جلد ۹ بحار الأنوار)؛ تهران: ۱۳۷۹ ش.
- _____؛ زندگانی حضرت زهرا علیها السلام (ترجمه‌ی جلد ۴۳ بحار الأنوار)؛ ترجمه‌ی روحانی؛ تهران: ۱۳۷۹ ش.
- _____؛ بحار الانوار؛ بیروت: موسسه وفا، ۱۴۰۳ ق.
- محمدی ری‌شهری؛ محمد؛ اهل بیت^(ع) در قرآن و حدیث؛ ترجمه‌ی رضا شیخی و حمیدرضا آژیر؛ قم: دارالحديث، ۱۳۷۹ ش.
- مسلم بن حجاج؛ صحیح مسلم؛ بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۲۳ ق.
- مصطفوی، جواد؛ بهشت خانواده؛ تکمله مهدی مصطفوی؛ چاپ سوم، مشهد: هائف (هجرت مشهد)، ۱۳۷۴ ش.
- مصطفوی، حسن؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم؛ تهران: علامه مصطفوی، ۱۳۸۵ ش.
- نخجوانی، هندوشاه؛ تجارب السلف؛ تصحیح عباس اقبال آشتیانی؛ تهران: طهوری، ۱۳۴۴ ش.
- Weber, R.P. (1991). Basic Content Analysis. Newbury Park: Sage.